



**JOE SACCO**

**ΑΣΦΑΛΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗ ΓΚΟΡΑΖΝΤΕ**

**Ο ΠΟΛΕΜΟΣ ΣΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΒΟΣΝΙΑ 1992-1995**

Το βιβλίο του Joe Sacco *Ασφαλής Περιοχή Γκοράζντε* κυκλοφόρησε από τις εκδόσεις antifa scripta το Σεπτέμβριο του 2016.

Η παρούσα έκδοση στηρίζεται στην ειδική επετειακή έκδοση που κυκλοφόρησαν οι εκδόσεις Fantagraphics Books το Γενάρη του 2011, υπό τον τίτλο Safe Area Gorazde. Η πρώτη έκδοση του Safe Area Gorazde είχε κυκλοφορήσει το 2000 πάλι από τις ίδιες εκδόσεις. Εκεί ο Sacco νιώθει την ανάγκη να αφιερώσει το βιβλίο του στην πόλη του Γκοράζντε, όπου πέρασε ορισμένες από τις πιο ευτυχισμένες στιγμές του.

Τη μετάφραση στα ελληνικά έκαναν ο Αλέξανδρος και ο Άγγελος junior, τη σελιδοποίηση ο Αλέξανδρος και η TL, την επιμέλεια ο Άγγελος, τη μακέτα του εξωφύλλου ο Νεκτάριος και τα σκαναρίσματα η Τατιάνα. Τη γενική ευθύνη της έκδοσης την έχουν οι εκδόσεις antifa scripta.

Όπως σε όλα όσα κάνουμε, έτσι και για τη συγκεκριμένη έκδοση, δεν αναγνωρίζουμε κανένα δικαίωμα πνευματικής ιδιοκτησίας, δικό μας ή άλλου. Η χρήση, κατά συνέπεια, μέρους ή ολόκληρου του περιεχομένου είναι ελεύθερη για κινηματική χρήση, υπό την αυτονομία προϋπόθεση της αναφοράς στην πηγή.

Για επικοινωνία ή σχόλια μπορείτε να απευθύνεστε στη διεύθυνση [antifascripta@yahoo.com](mailto:antifascripta@yahoo.com)

Στο διαδίκτυο [www.antifascripta.net](http://www.antifascripta.net)



## ΕΙΣΑΓΩΓΗ

από τις εκδόσεις *antifa scripta*

Ο Τζο Σάκο, Αμερικανός με καταγωγή από τη Μάλτα, αν και πολυγλωσσικός, είναι πιο γνωστός για τα εξής δύο εμβληματικά του κόμικ: το ένα είναι το *Παλαιστήνη*, που κυκλοφορεί στα ελληνικά από τις εκδόσεις ΚΨΜ, και το άλλο είναι το *Ασφαλής Περιοχή Γκοράζντε* που κρατάτε στα χέρια σας. Κατά περιεργο τρόπο το *Ασφαλής Περιοχή Γκοράζντε*, μολονότι εκδόθηκε το 2000 και μολονότι είναι πασίγνωστο σε διεθνές επίπεδο δεν είχε μέχρι στιγμής βρει το δρόμο για το τυπογραφείο. Φυσικά, αυτό το περιεργο εξηγείται: το *Ασφαλής Περιοχή Γκοράζντε* δεν κυκλοφορεί στα ελληνικά επειδή δε χωράει στην εθνική αφήγηση περί του πολέμου της Γιουγκοσλαβίας – και κατά πάσα πιθανότητα η γνώμη του Σάκο για τον πόλεμο στη Βοσνία θα παρέμενε ανέκδοτη, καθώς η εθνικά ορθή αφήγηση συνεχίζει να μονοπωλεί την ερμηνεία του βοσνιακού σφαγείου μέχρι και σήμερα, συνεχίζει να συσκοτίζει και να αποκρύπτει τη μεγαλύτερη σφαγή σε ευρωπαϊκό έδαφος μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, συνεχίζει να κάνει λόγο για τον «αντι-ιμπεριαλιστικό αγώνα» των Σέρβων, συνεχίζει να αποκρύπτει την ελληνική εμπλοκή (τόσο στο επίπεδο του κράτους, όσο και στο επίπεδο της κοινωνίας) σε «έναν πόλεμο που έμοιαζε περισσότερο με σφαγή παρά με πολεμική σύρραξη», όπως γράφει ο Σάκο στην εισαγωγή του. Πρόκειται για μια αφήγηση που σε τελική ανάλυση, καταφέρνει να θάψει στη λήθη ένα από τα σημαντικότερα επεισόδια των τελευταίων δεκαετιών στην εξωτερική πολιτική του ελληνικού κράτους.

Μετά από μια ταραχώδη δεκαετία αργής αποσταθεροποίησης της Γιουγκοσλαβίας που ακολούθησε το θάνατο του Τίτο το 1980, ο Σλόμπονταν Μιλόσεβιτς, επικεφαλής του σερβικού Κομμουνιστικού Κόμματος, έγινε σταδιακά ο κύριος πολιτικός εκφραστής του σερβικού κρατικού μηχανι-

σμού. Κι ως τέτοιος προσπάθησε να φέρει σε πέρας τη δημιουργία της Μεγάλης Σερβίας. Ο Ράντοβαν Κάρατζιτς από την άλλη, πολιτικός ηγέτης των Σέρβων της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, πρωτοστάτησε στην απόσχιση των Σερβοβόσνιων από το κράτος της Βοσνία και διεκδίκησε την ένωση του σερβοβοσνιακού πληθυσμού, καθώς κι ενός μεγάλου κομματιού του βοσνιακού εδάφους με τη «μητέρα Σερβία». Αυτό που ακολούθησε ονομάστηκε εμφύλιος πόλεμος, στην πράξη όμως ήταν μαζικές εθνοκαθάρσεις σε όλο το μήκος και το πλάτος της Βοσνίας. Η Βοσνία-Ερζεγοβίνη, ένα κράτος με τρεις «εθνότητες» (Σέρβους, Κροάτες και μουσουλμάνους), τρεις θρησκείες και δυο γλώσσες, η οποία για δεκαετίες κατάφερε να διατηρεί μια, ομοιογενώς τεταμένη, πολυπολιτισμική ισορροπία, κατακρουγήθηκε. Οι μουσουλμάνοι στοχοποιήθηκαν ανελέητα και ολόκληρα χωριά εξαφανίστηκαν από το χάρτη. Οι Σέρβοι ακροδεξιοί παραστρατιωτικοί, οι περιβόητοι Τσέτνικ, βασάνισαν, βίασαν, δολοφόνησαν αμάχους, έφτιαξαν στρατόπεδα συγκέντρωσης και γέμισαν ομαδικούς τάφους, όλα με την πλήρη στήριξη του σερβικού κράτους και με την ανοχή της ειρηνευτικής δύναμης του ΟΗΕ. Η διεθνής κοινότητα «επενέβη» όταν τα πράγματα είχαν ήδη πάρει το δρόμο τους. Ο πόλεμος της Βοσνίας διήρκεσε από τον Μάρτιο του 1992 μέχρι το Δεκέμβριο του 1995 κι άφησε πίσω του 329.000 νεκρούς, οι 218.000 εκ των οποίων ήταν μουσουλμάνοι, στη συντριπτική τους πλειοψηφία άμαχοι. Στο τέλος του πολέμου «περιέργως τα σύνορα δεν άλλαξαν, αλλά έμειναν ίδια με εκείνα του 1943 και του 1991, τη χρονιά δηλαδή που ξεκίνησε ο πόλεμος. Το θέμα ήταν να γίνει εθνοκάθαρση στη Βοσνία»<sup>1</sup>, όπως λέει ο Κροάτης σύντροφος Μάρκο.

1. «Ακόμα κι όταν ακούγαμε τις σφαίρες, πιστεύαμε ότι θα ηρεμήσει η κατάσταση», περιοδικό *Antifa* #47, 07/2015.



14 Φλεβάρη 1992. Ένα εκατομμύριο πατριώτες διαδηλώνουν για την ελληνικότητα της Μακεδονίας στο κέντρο της Θεσσαλονίκης.

Η διάλυση της Γιουγκοσλαβίας, όπως κάθε πόλεμος, προκάλεσε το ενδιαφέρον των γειτονικών κρατών. Πόσο δε μάλλον, που τα εν λόγω κράτη φιλοδοξούσαν να παίξουν ρόλο ρυθμιστή στην περιοχή. Το ελληνικό κράτος λοιπόν, ένα κράτος που από την ίδρυσή του δεν έχει σταματήσει να επεκτείνεται<sup>2</sup>, ενεπλάκη με φανερούς κι υπόγειους τρόπους στο γιουγκοσλαβικό σφαγείο. Και παρόλο που η κατάρρευση της Ενωμένης Γιουγκοσλαβίας στιγματίστηκε παγκοσμίως από την εθνοκάθαρση των Βόσνιων μουσουλμάνων από τους Σέρβους φασίστες, το ενδιαφέρον ωστόσο του ελληνικού κράτους είχε να κάνει με την ανεξαρτητοποίηση του μικρού κράτους της Μακεδονίας.

Αμέσως μετά την κήρυξη της ανεξαρτησίας του μακεδονικού κράτους, η Ελλάδα άρχισε να διαρρηγγύνει τα ιμάτιά της για τις επιθετικές βλέψεις του νεόκοπου κράτους (που δε διέθετε καν δικό του στρατό). Το στελεχικό δυναμικό του ελληνικού κράτους ήταν απολύτως ενωμένο και σύμφωνο με την επεκτατική εξωτερική πολιτική, αμφιταλαντευόταν όμως ως προς τα μέσα που έπρεπε να χρησιμοποιήσει. Οι δύο διαφορετικές τάσεις στο εσωτερικό του ελληνικού κράτους έχουν ορθά περιγραφεί από το συνοπτικό δίλημμα «tanks ή banks». Η μία τάση, με βασικό της εκφραστή τον τότε Υπουργό Εξωτερικών και μετέπειτα πρωθυπουργό του ελληνικού κράτους, Αντώνη Σαμαρά επεδίωκε την επέκταση των συνόρων με στρατιωτικά μέσα. Η άλλη τάση, με κύριο εκφραστή τον τότε πρωθυπουργό Κωνσταντίνο Μητσοτάκη, η οποία και τελικώς υπερίσχυσε, στόχευε στην «οικονομική επέκταση των συνόρων». Εκείνη την περίοδο είναι που ένα κάρο ελληνικές τρά-

πεζες εγκαταστάθηκαν στο κράτος της Μακεδονίας, αλλά και σε αρκετά ακόμα βαλκανικά κράτη, διαδραματίζοντας σημαντικό ρόλο στην πολιτική και οικονομική κατάσταση των Βαλκανίων τα επόμενα χρόνια.

Και μπορεί μεν η στρατιωτική επέκταση των συνόρων να μην υιοθετήθηκε ως πρόσφορη στρατηγική, αυτό όμως καθόλου δε σημαίνει ότι αποτελούσε μη ρεαλιστικό σενάριο. Αντιθέτως, οι υποστηρικτές της στρατιωτικής κατάληψης του κράτους της Μακεδονίας υπήρξαν πολλοί κι απλώνονταν σε όλο το φάσμα των πολιτικών δυνάμεων της χώρας. Η γραμμή tanks στήριζε τις φιλοδοξίες της για διαμελισμό της Μακεδονίας και μοιράσματός της μεταξύ Σερβίας και Ελλάδας και στο σερβικό επεκτατισμό, που έδειχνε στρατιωτικά έτοιμος να επανενώσει ένα μεγάλο μέρος της μόλις διαλυμένης Γιουγκοσλαβίας κάτω από τη σερβική πρωτοκαθεδρία. Το σύνθημα που κυριάρχησε εκείνη την περίοδο είναι χαρακτηριστικό, όσο και τρομακτικό: «Η λύση είναι μία, σύνορα με τη Σερβία». Είναι η περίοδος που το ελληνικό κράτος ανέσυρε από την ψυχοπολεμική νάρκη την αγάπη για τους «ομόδοξους Σέρβους» κι ήταν επίσης τότε που η ελληνική κοινωνία ανακάλυψε τους «Σέρβους αδερφούς». Η συνειδητοποίηση ότι πίσω τη βιτρίνα της «ορθοδοξίας» και των «προαιώνιων δεσμών» με τους Σέρβους, κρύβονταν οι επιδιώξεις της εξωτερικής πολιτικής του ελληνικού κράτους έφτανε μέχρι τον τελευταίο τροχό της κρατικής αμάξης. Χαρακτηριστική είναι η δήλωση του τότε δημάρχου Καλαμαριάς, που οργάνωσε αποστολές ανθρωπιστικής βοήθειας «όχι στη λογική της άσκησης εξωτερικής πολιτικής, αλλά για τη δημιουργία υποστρώματος για τη δραστηριοποι-

2. Για μια πιο ολοκληρωμένη γνώμη σχετικά με την εξωτερική πολιτική του ελληνικού κράτους και την ιστορία της, βλ. *Η Στρατηγική της Ανατολικής Μεσογείου*, *Autonome Antifa*, Μάιος 2015.



Ο Ράντοβαν Κάρατζιτς, ηγέτης των Σερβοβόσνιων παρασημοφορεί Έλληνες παραστρατιωτικούς για την προσφορά τους στις πολεμικές επιχειρήσεις εναντίον των Βόσνιων μουσουλμάνων. Απρίλιος 1994 στην πρωτεύουσα των Σερβοβόσνιων, Πάλε,



Ελληνική Εθελοντική Φρουρά - Έλληνες φασίστες παραστρατιωτικοί που πολεμούσαν στο πλευρό των "Σέρβων αδερφών".

ησή της από ελληνικής πλευράς»!<sup>3</sup> Τα προσδοκώμενα οφέλη από το μέτωπο της Μακεδονίας είναι που ώθησαν το ελληνικό κράτος να συστρατευτεί με τη Σερβία κι όχι οι παλαβομάρες περί «κοινής θρησκείας και κοινού πολιτισμού». Κι είναι έτσι που η εθνοκάθαρση των Βόσνιων μουσουλμάνων από το σερβικό στρατό και τις σερβικές παραστρατιωτικές ομάδες πέρασαν στο ελληνικό φαντασιακό ως μια «ασημαντη λεπτομέρεια», ως «υπερβολή», ως «ψέματα των δυτικών ιμπεριαλιστών και των νατοϊκών σφαγέων».

Οπότε οι διάφοροι φασίστες σφαγείς της Βοσνίας, ο σέρβος πρόεδρος Μιλόσεβιτς, ο πολιτικός ηγέτης των Σερβοβόσνιων Κάρατζιτς, ο στρατιωτικός ηγέτης των Σερβοβόσνιων Μλάντιτς, ο διαβόητος Σέρβος παραστρατιωτικός εγκληματίας Αρκάν, όλοι έγιναν μέσα σε λίγες μέρες celebrities για την ελληνική κοινή γνώμη. Από την άκρα αριστερά μέχρι την άκρα δεξιά, το ελληνικό πολιτικό προσωπικό προσπαθούσε να πλειοδοτήσει σε φιλοσερβισμό. Για το αριστερό κομμάτι, ο φιλοσερβισμός έμπαινε και κάτω από το μανδύα του αντι-ιμπεριαλισμού και του αντι-αμερικανισμού, ιδίως μετά τους νατοϊκούς βομβαρδισμούς στη Σερβία (που έγιναν πολύ αφότου είχε συντελεστεί η σφαγή στη Βοσνία). Από τα δεκάδες παραδείγματα, αξίζει απλά να αναφέρουμε ότι το 1993, εν τω μέσω του πολέμου στη Βοσνία, ο Ράντοβαν Κάρατζιτς βρέθηκε στην Ελλάδα. Προς τιμήν του πραγματοποιήθηκε εκδή-

λωση με διοργανωτές από κοινού την Εκκλησία της Ελλάδος, τη ΓΣΕΕ, την ΑΔΕΔΥ, την ΠΑΣΕΓΕΣ, κ.α. στην οποία ο Ανδρέας Παπανδρέου αποκάλεσε τον Κάρατζιτς «αγωνιστή της ειρήνης» και η Αλέκα Παπαρήγα τον αποκάλεσε «σύντροφο», ενώ καθ' όλη τη διάρκεια της παραμονής του κυκλοφορούσε με τη θωρακισμένη μερσεντές του Θεόδωρου Βαρδινογιάννη. Μερικά χρόνια αργότερα μάλιστα, ο Μανώλης Γλέζος πρόλογισε την ποιητική συλλογή του με ατάκες του είδους «Κάρατζιτς, ο ποιητής, ο γιατρός, ο επαναστάτης, ο άνθρωπος».<sup>4</sup> Απ' ό,τι μάλιστα μάθαμε εκ των υστέρων, η ένοπλη οργάνωση 17 Νοέμβρη σχεδίαζε χτύπημα εναντίον νατοϊκής φάλαγγας που προοριζόταν για τη Σερβία, αλλά εξαρθρώθηκε προτού προλάβει να το πραγματοποιήσει.<sup>5</sup>

Παράλληλα με τις εμετικές δηλώσεις σερβικής λατρείας, το ελληνικό κράτος υποστήριξε ενεργά τους Σέρβους φασίστες στην εθνοκάθαρση της Βοσνίας. Παρείχε τρόφιμα, φάρμακα, καύσιμα, ιατρική βοήθεια, στρατιωτικές στολές, χρήματα, ακόμα και έμψυχο δυναμικό (με τη μορφή Ελλήνων παραστρατιωτικών). Ο διεθνής Τύπος βοούσε για παροχή όπλων από τους Έλληνες στους Σέρβους. Όλοι οι μηχανισμοί του κράτους τέθηκαν σε λειτουργία: από τα ΜΜΕ<sup>6</sup>, μέχρι την Εκκλησία και τις διάφορες ανθρωπιστικές ΜΚΟ, που εκείνη την εποχή έκαναν τα πρώτα τους βήματα στο πεδίο της εξωτερικής πολιτικής. Η χρησιμότητά τους ήταν τεράστια. Κατά

3. Σταύρος Τζιμας, *Η κατάρρευση της Γιουγκοσλαβίας και οι ελληνικές φαντασιώσεις*, Επίκεντρο, 2014, σελ. 147.

4. Ράντοβαν Κάρατζιτς, *Εξ Αμνημονεύτων Χρόνων*, Ελληνικά Γράμματα, 1996. Μόνο για όποιον έχει γερό στομάχι.

5. Όλα αυτά και άλλες αναφορές για τη στάση του συνόλου του πολιτικού φάσματος της χώρας απέναντι στους Σέρβους στο Σταύρος Τζιμας, *ό.π.*

6. Για μια περιγραφή της στάσης των ΜΜΕ απέναντι στους Σέρβους, βλ. Margarita Kondopoulou, *The Greek media and the Kosovo crisis*, περιοδικό Conflict & communication, Vol. 1, No. 2, 2002



Ιούνιος 1993. Ο Ράντοβαν Κάρατζιτς επισκέπτεται την Αθήνα, όπου γίνεται δεκτός με τιμές ήρωα. Προς τιμήν του “αγωνιστή της ειρήνης” Κάρατζιτς, όπως τον προσφώνησε ο Ανδρέας Παπανδρέου, διοργανώθηκε πανηγυρική τελετή στο Στάδιο Ειρήνης και Φιλίας. Το παρών έδωσαν χιλιάδες “απλού λαού”, μαζί και εκπρόσωποι απ’ όλο το πολιτικό φάσμα του τόπου (στη δεξιά φωτογραφία ο Κωνσταντίνος Καραμανλής εκ μέρους της Νέας Δημοκρατίας, και λίγο πιο δίπλα του το ιστορικό στέλεχος του ΚΚΕ, Ορέστης Κολοζώφ).

τη γνώμη μας ο ρόλος των «εθελοντών» των ανθρωπιστικών οργανώσεων ήταν τόσο αναβαθμισμένος που θα μπορούσαμε να πούμε ότι αποτέλεσαν τον κρυμμένο τρίτο παράγοντα του διλήμματος «τανκς ή banks». Πληθώρα ελληνικών ανθρωπιστικών οργανώσεων δρούσε στην πρώην Γιουγκοσλαβία, προωθώντας σταθερά τα συμφέροντα του ελληνικού κράτους.<sup>7</sup> Τρανό παράδειγμα, οι *Γιατροί Χωρίς Σύνορα*, η επιμονή των οποίων στη μονόπλευρη βοήθεια υπέρ των Σέρβων, την περίοδο μάλιστα που η διεθνής «ιατρική κοινότητα» κρατούσε αποστάσεις εξαιτίας της σερβικής φρικαλεότητας, οδήγησε το 1999 (μετά και από τις συρράξεις στο Κόσοβο) στη διαγραφή τους από τη *Διεθνή των Γιατρών Χωρίς Σύνορα*.<sup>8</sup>

Αλλά η φιλοσερβική πολιτική έχαιρε τεράστιας αποδοχής κι από την ελληνική κοινωνία, η οποία ήδη από τις αρχές των '90s είχε ανακαλύψει τις χαρές του λάιφστάιλ και της ιδιοκτησίας, τις χαρές της εκμετάλλευσης των Αλβανών μεταναστών, τις χαρές του να είσαι με τη μεριά των νικητών του Ψυχρού Πολέμου. Μια ελληνική κοινωνία που ξεπουλούσε μέρα την ημέρα, την ταξική της συνείδηση, χάριν του μικροαστισμού. Μια κοινωνία που στήριζε όλο και περισσότερο το κράτος της και το παρακαλούσε να θρέψει κι άλλο τις κανιβαλικές ορέξεις της, στις πλάτες των ηττημένων προλετάρων του ανατολικού μπλοκ. Η υποστήριξη στους «Σέρβους αδερφούς» άγγιζε στην

ελληνική κοινωνία, σύμφωνα με μια έρευνα, το τεράστιο ποσοστό του 96%.<sup>9</sup> Όσοι έζησαν τη δεκαετία του '90 έχουν να θυμούνται με φρίκη τα περίφημα «μακεδονικά συλλαλητήρια» στα οποία συμμετείχε ολόκληρος ο εθνικός κορμός από το ΚΚΕ μέχρι τη Χρυσή Αυγή. Το κλίμα ήταν φρικιαστικό. Οι μικρές μειοψηφίες νεαρών που συμερίζονταν ιδέες σαν κι αυτές που εκτίθενται σε τούτο εδώ το βιβλίο, έβλεπαν στην ελληνική κοινωνία μια κοινωνία κανιβάλων. Το κλίμα εθνικής ενότητας ήταν τέτοιο που ακόμη και μια απλή αντιπολεμική αφίσα, εξασφάλιζε κατηγορίες για «πρόκληση πολιτών σε διχόνοια» και «διατάραξη των σχέσεων μας με φιλική χώρα» (τη Σερβία) με μπόνους έξι μήνες φυλακή, όπως ανακάλυψαν κάποια άτυχα μέλη της ΟΑΚΚΕ.<sup>10</sup> Πολλοί, βρήκαν ευκαιρία για εύκολο κέρδος. Το λαθρεμπόριο έδινε και έπαιρνε. Οι ξενοδοχοί της Βορείου Ελλάδος έχτισαν ολόκληρες περιουσίες φιλοξενώντας κόσμο που ερχόταν για τα συλλαλητήρια και για εκδηλώσεις «αλληλεγγύης» στους Σέρβους. Μάλιστα, εκατοντάδες Έλληνες φασίστες (διάφοροι εκ των οποίων αυτοπροσδιορίζονταν ως αριστεροί<sup>11</sup>) συμμετείχαν στις σφαγές στο πλευρό των Σέρβων παραστρατιωτικών. Η *Ελληνική Εθελοντική Φρουρά* δημιουργήθηκε για να συντονίσει τις δράσεις των Ελλήνων παραστρατιωτικών. Πολλοί συμμετείχαν και στις μεγάλες σφαγές της Σρεμπρένιτσα (όπου και πόζαραν όλο χάρη με την ελ-

7. Για μια πρώτη σκιαγράφηση του ρόλου των ανθρωπιστικών οργανώσεων ως εργαλείο εξωτερικής πολιτικής βλ. *Τελικά όλα είναι μία σύμπτωση!*, περιοδικό *Antifa* #51, 04/2015.

8. Panagiotis Ioannidis, *Humanitarian Organizational Analysis and Decision Making*, 2015, Διδακτορική Διατριβή.

9. Panagiotis Ioannidis, ό.π.

10. Και ξαφνικά αφίσες υπέρ των Σκοπίων στην Αθήνα, *Τα Νέα*, 11 Ιανουαρίου 1992.

11. Σταύρος Τζίμας, ό.π. σελ. 131



Ιούνιος 1995, ένα μήνα πριν την εθνοκάθαρση στη Σρεμπρένιτσα. Ο Έλληνας Υπουργός Εθνικής Άμυνας, Γεράσιμος Αρσένης, μαζί με τον Υπουργό Εξωτερικών, Κάρλο Παπούλια, επισκέπτονται τον Κάρατζιτς στο Πάλε - πάντα σε κλίμα “αμοιβαίας κατανόησης”...



Μάρτης 2009. Η Γενική Γραμματέας του ΚΚΕ αποτίει φόρο τιμής στον τάφο του Σλόμποταν Μιλόσεβιτς, διότι “δικάστηκε με ψέματα και πέθανε λίγο πριν το αποτέλεσμα, θυμίζοντας ακριβώς [...] ότι ο αγώνας ενός λαού ποτέ δεν έχει τέλος”.

ληνική σημαία), την πολιορκία του Γκοράζντε και την πολιορκία του Σαράγεβο.<sup>12</sup>

Το *Ασφαλής Περιοχή Γκοράζντε* δημοσιεύτηκε το 2000. Στις σελίδες του δεν αναφέρεται πουθενά η ελληνική εμπλοκή στο βαλκανικό σφαγείο. Ακόμα κι έτσι, το έργο του Σάκο εξακολουθεί να μας είναι χρήσιμο. Οι πολιτικές αποφάσεις, οι στρατιωτικοί ηγέτες, οι διαπραγματεύσεις, οι στατιστικές και οι μάχες αποτελούν απλά το φόντο στο οποίο εκτυλίσσεται η βασική ιστορία - μια ιστορία που ασχολείται με την καθημερινή ζωή των Βόσνιων και τη χάραξη της από τον πόλεμο· αυτόν τον πόλεμο «που έμοιαζε περισσότερο με σφαγή». Στα καρέ του Σάκο οι Βόσνιοι μουσουλμάνοι απεικονίζονται σαν φυσιολογικοί άνθρωποι - με τις δουλειές και τα χόμπι τους, με τις ανησυχίες και τα άγχη τους, με τα μίση και με τους έρωτές τους, με τον «ευρωπαϊκό» τρόπο ζωής τους και την πολυπολιτισμική κοινωνία τους, με τους νεκρούς τους, αλλά και με τις ζωές τους που, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, έπρεπε να συνεχιστούν. Ο ίδιος ο Σάκο δε μιλάει πολύ· αφήνει τους ντόπιους να διηγηθούν την ιστορία τους κι έτσι πλέκει μια συνολική αφήγηση, από μικρές καθημερινές ιστορίες αντρών και γυναικών που βρέθηκαν εγκλωβισμένοι σ' έναν πολιορκούμενο θύλακα. Ο φασισμός κι ο πόλεμος σταματούν να αφορούν ένα πολύ μακρινό παρελθόν και γίνονται κομμάτι του άμεσου παρόντος: η πείνα, τα ρηγμαγμένα κτίρια, οι νεκροί συγγενείς, η αγωνία για το τι θα φέρει η επόμενη ημέρα, οι μαζικοί βιασμοί εμφανίστηκαν ξανά στην καρδιά της Ευρώπης, πενήντα χρόνια αφότου ο φασισμός είχε «οριστικά νικηθεί από τη δημοκρατία και τον πολιτισμό»...

Το βιβλίο του Σάκο θα μπορούσε να είναι βαρετό, όπως αμέτρητες άλλες ανταποκρίσεις από εμπόλεμες ζώνες. Κι όντως η φρίκη του πολέμου και οι σφαγές των Σέρβων φασιστών παρατίθενται αναλυτικά, πολλές φορές μάλιστα με ιδιαίτερα ωμό τρόπο. Όμως το *Ασφαλής Περιοχή Γκοράζντε* δεν είναι μια απλή πολεμική ανταπόκριση, αλλά μια αντιφασιστική - αντιμιλιταριστική αφήγηση. Οι πρωταγωνιστές του δεν είναι ούτε θύματα ούτε ήρωες. Είναι «καθημερινοί» άνθρωποι που βρέθηκαν αντιμέτωποι μ' έναν τρομακτικό πόλεμο για τέσσερα ολόκληρα χρόνια. Μέσα σ' αυτά τα τέσσερα χρόνια οι ζωές των χιλιάδων κατοίκων του Γκοράζντε πάγωσαν. Κι όμως τα κίνητρα και η κτηνωδία των Τσέτνικ, των Σέρβων φασιστών παρουσιάζονται απαλλαγμένα από συναισθηματισμούς και ιδεολογικά προκαλύμματα. Οι σφαγές των Βόσνιων μουσουλμάνων δεν κινητοποιούνται από «προαιώνια εθνικά μίση», αλλά από υλικά συμφέροντα. Οι δε κυανόκρανοι του ΟΗΕ αποδέχονται σιωπηλά τις σερβικές βιαιότητες, αναδεικνύοντας μια Ευρώπη που δεν αισθανόταν και τόσο άσχημα με την εκκαθάριση της τελευταίας μουσουλμανικής «εθνικής» οντότητας από τα σπλάχνα της. Ο Σάκο, μέσα από την ιστορία του Γκοράζντε, ενός θύλακα που ο ΟΗΕ χαρακτήρισε «Ασφαλή Περιοχή» και που στο παρά πέντε γλίτωσε τη μοίρα της Σρεμπρένιτσα, αφηγείται ουσιαστικά την ιστορία ολόκληρου του πολέμου της Βοσνίας. Σήμερα, στους καιρούς του διάχυτου αντιμουσουλμανισμού, τέτοιες αφηγήσεις είναι πιο επίκαιρες από ποτέ. Αν μη τι άλλο, ο Σάκο καταφέρνει να θυμίσει σε όλους μας με το στανιό ότι αυτά τα πράγματα συνέβησαν, ότι συνέ-

12. Για τις ιστορίες διαφόρων τέτοιων παραστρατιωτικών βλ. Σταύρος Τζιμς, ό.π. σελ. 106 - 134. Ειδικά για την ελληνική συμμετοχή στο Γκοράζντε βλ. σελ. 117.



Το περιφημο στρατόπεδο συγκέντρωσης της Μαντζάα, στο οποίο οδηγήθηκαν χιλιάδες Βόσνιοι μουσουλμάνοι από τις αρχές του πολέμου μέχρι και το 1995. Τα πτώματα που βρέθηκαν στο χώρο του στρατοπέδου συγκέντρωσης αγγίζουν τα 85, την ίδια στιγμή που οι αγνοούμενοι Βόσνιοι, οι οποίοι πιστεύεται ότι εκτελέστηκαν στη Μαντζάα, είναι περίπου 1.000.

Βόσνιοι μουσουλμάνοι θρηνούν τους νεκρούς τους στη Σρεμπρένιτσα. Από τις 13 ως τις 22 Ιουλίου του 1995 περισσότεροι από 8.000 Βόσνιοι μουσουλμάνοι, ως επί το πλείστον άντρες και έφηβοι, εκτελέστηκαν από τις δυνάμεις των Σερβοβόσνιων.



βησαν κοντά μας, ότι συνέβησαν πρόσφατα, ότι στο κάτω κάτω δεν πρέπει να νιώθουμε «έκπληξη που αυτά τα πράγματα μπορούν να συμβαίνουν ακόμα και στις μέρες μας». Και παρόλο που η ελληνική εμπλοκή δεν αναφέρεται πουθενά, στο τέλος της ανάλυσης δεν είναι δύσκολο για κάποιον να ενώσει τις κοκκιδίες.

Είναι για αυτούς τους λόγους που το *Ασφαλής Περιοχή Γκοράζντε* δύσκολα θα έφτανε ποτέ στα ελληνικά τυπογραφεία, αν δεν υπήρχαν αυτές οι μικρές αντιφασιστικές μειοψηφίες που κράτησαν ζωντανή τη μνήμη των δολοφονημένων Βόσνιων μουσουλμάνων, που προσπάθησαν να υπενθυμίζουν με διάφορες αφορμές ότι οι λογαριασμοί μας με τον ιμπεριαλιστικό σχηματισμό που λέγεται ελληνικό κράτος εξακολουθούν να παραμένουν ανοιχτοί, που εντέλει διέσωσαν την αξιοπρέπειά τους σε πείσμα των καιρών και των ηθών.<sup>13</sup> Κι όσο κι αν ηχεί παράξενο, η δουλειά του Σάκο για το γιουγκοσλαβικό σφαγείο θα παρέμενε ανέκδοτη στα ελληνικά (εξαιρέση εδώ αποτελεί η πρόσφατη έκδοση του *The Fixer: Μια ιστορία από το Σαράγεβο*, που εξέδωσε η γιαννιώτικη

ομάδα *Ενάντια στη Λήθη*), γνωστή μόνο σε διάφορους κομιξάδικους κύκλους. Η έκδοση του *Ασφαλής Περιοχή Γκοράζντε*, εκτός των άλλων προσπαθεί να κάνει κι αυτό: να επαναφέρει στη μνήμη ένα σκόπιμα θαμμένο επεισόδιο της πρόσφατης βαλκανικής ιστορίας, κατά το οποίο η μυθολογία περί «ηρωικά αμυνόμενης» Σερβίας και «αμέτοχης» Ελλάδας έγινε σκόνη. Κι επίσης για να υπενθυμίσει την κατάντια στην οποία μπορεί να περιπέσει μια κοινωνία όταν συστρατεύεται πλήρως με τους σιχαμένους σκοπούς του κράτους της. Να υπενθυμίσει, ώστε την επόμενη φορά να μπορέσουμε να υψώσουμε μεγαλύτερα αναχώματα. Γιατί μπορεί το σενάριο των μαζικών δολοφονιών και βιασμών και της κτηνωδίας που χαρακτήρισε τον πόλεμο στη Βοσνία να μας φαντάζει αδιανόητο και μακρινό, αλλά η αλήθεια είναι ότι το ίδιο αδιανόητο και μακρινό φαινόταν και στους Γιουγκοσλάβους συντρόφους πριν από εικοσιπέντε χρόνια. Ελπίζουμε ότι οι αναγνώστες αυτού του κόμικ θα αναγνωρίσουν στην ιστορία του *Ασφαλής Περιοχή Γκοράζντε* μια ιστορία που αφορά το δικό μας παρόν.

13. Μοναδική στο είδος της εξαίρεση αποτελεί το *Σρεμπρένιτσα, το μεγαλύτερο έγκλημα του «πολιτισμένου κόσμου» στην Ευρώπη μετά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο* που εκδόθηκε τον Απρίλιο του 1999 στην Αθήνα από την πολιτική ομάδα Carthago. Επίσης η έκδοση *Βοσνία Ερζεγοβίνη, η μάχη της πολυεθνικής κοινωνίας* που γράφτηκε από την Αντιεθνικιστική - Αντιπολεμική Συσπείρωση κι εκδόθηκε στην Αθήνα το 1996 από τις εκδόσεις Δελτίο Θυέλλης φιλοδοξούσε κι αυτή να σπάσει την εθνικά ορθή αφήγηση. Κατά τα άλλα, απ' τα ελάχιστα, αλλά ιδιαίτερα χρήσιμα δημοσιεύματα που κυκλοφόρησαν στον ημερήσιο Τύπο, θα πρέπει οπωσδήποτε να μνημονεύσουμε τα αφιερώματα της δημοσιογραφικής ομάδας ΙΟΣ και τις ανταποκρίσεις μεμονωμένων δημοσιογράφων (έχουμε υπόψη μας την περίπτωση του Λεωνίδα Χατζηπροδρομίδη).



# ΣΚΕΨΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗ ΒΟΣΝΙΑ, ΤΟ ΣΑΡΑΓΕΒΟ ΚΑΙ ΤΟ ΓΚΟΡΑΖΝΤΕ

Τζο Σάκο

Το κίνητρό μου για να επισκεφτώ τη Βοσνία ήταν η οργή για έναν πόλεμο που έμοιαζε περισσότερο με σφαγή παρά με πολεμική σύρραξη.

Είνα πολύ πιθανόν ετούτη η αποτίμηση των γεγονότων που έλαβαν χώρα στις αρχές της δεκαετίας του '90 στο πρόσφατα ανεξαρτητοποιημένο βαλκανικό κράτος να τσουβαλιάζει τους πάντες και τα πάντα – και μάλλον αυτό κάνει. Εξακολουθώ ωστόσο να πιστεύω ότι αντικατοπτρίζει την πραγματικότητα: οι Σερβοβόσνιοι εθνικιστές δολοφονούσαν και εκδίωκαν τους Βόσνιους πολίτες και σε αντάλλαγμα λάμβαναν βοήθεια σε όπλα, στρατιώτες και πολιτοφυλακές από το απομεινάρι την πρώην Γιουγκοσλαβίας.

Σε όσους πολέμους ακολούθησαν τον Πρώτο Παγκόσμιο, τα θύματα υπήρξαν στη συντριπτική τους πλειοψηφία άμαχοι. Υπ' αυτήν την έννοια τα γεγονότα στη Βοσνία έχουν κάτι απ' τους πολέμους του πρόσφατου παρελθόντος. Η ειδοποιός διαφορά, όμως, του βοσνιακού πολέμου, που προκαλεί σοκ στους πολίτες της Δύσης είναι ότι τ' αντιμαχόμενα στρατόπεδα αποτελούνταν αμφότερα από Ευρωπαίους - γεγονός αδιανόητο για τη γενιά που είχε φάει το παραμύθι της «παντοτινής ειρήνης», η οποία υποτίθεται ότι ξεκίνησε το 1945. (Ομολογουμένως πρόκειται για μια τόσο ευρωπαϊκόκεντρική οπτική, που οδήγησε σε σκέψεις κι μένα κι αρκετούς άλλους συναδέλφους μου. Αρχίσαμε ν' αναρωτιόμαστε γιατί δεν είχαμε πάει στη Ρουάντα, η οποία την ίδια περίοδο βίωσε μια τεράστια καταστροφή. Αφήνουμε την απάντηση στους σχολαστικούς αναγνώστες.)

Κατά τ' άλλα οφείλω να ομολογήσω ότι δυσκολεύτηκα αφάνταστα μέχρι να βγάλω άκρη με τις τρομακτικές εξελίξεις που αναδιαμόρφωναν το βαλκανικό σκηνικό από το 1991 κι έπειτα. Όταν η Σλοβενία άρχισε να ξηλώνει το πουλόβερ της Γιουγκοσλαβίας, εγώ ζούσα στο Βερολίνο. Ταξίδευα με το φίλο

μου Christof Ellinghaus πηγαίνοντας σε μια ροκ συναυλία στο Μόναχο και του πρότεινα μισοαστεία μισοσοβαρά να συνεχίσουμε λίγο πιο νότια για να δούμε από κοντά το θέαμα των γιουγκοσλαβικών βομβαρδιστικών να σφυροκοπούν τους σλοβένικους αυτοκινητόδρομους. Τα ολιγοήμερα, πλην όμως σκληρά, πολεμικά επεισόδια που λάμβαναν χώρα τόσο κοντά μας, καθώς η Σλοβενία ανακήρυξε την ανεξαρτησία της, έμοιαζαν ανησυχητικά· και πολύ περισσότερο παράλογα. Με τα λίγα που ήξερα θεωρούσα ότι είχαν ξεσπάσει στα καλά του καθουμένου. Λίγο καιρό αργότερα είχε έρθει η σειρά της Κροατίας να αποσχιστεί από τη Γιουγκοσλαβία και πλέον ο πόλεμος και η μεγάλη κλίμακας εθνοκάθαρση είχαν ξεκινήσει για τα καλά.

Στην προσπάθεια μου ν' αποκτήσω μια μικρή ιδέα, διάβασα κι άκουσα ένα σωρό αυθεντίες που φλυαρούσαν για τα «προαιώνια μίσση», που είναι πάντα η εύσημη διατύπωση του «δεν υπάρχει περίπτωση να καταλάβεις χριστό» και του «καμία σχέση με μας». Ομολογουμένως θα ήταν πιο βολικό να διάβαζα κανά-δυ άρθρα, να χάζευα καμιά φρικιαστική φωτογραφία και στο τέλος να γύριζα σελίδα στην εφημερίδα μου, προσπερνώντας το θέμα ρουτινιάρικα. Έτσι κι αλλιώς, ήμουν ήδη απασχολημένος μ' έναν άλλο πόλεμο, αυτόν ανάμεσα στους Ισραηλινούς και στους Παλαιστίνιους κι είχα μπόλικη δουλειά να κάνω: ετοιμάζα μια σειρά από κόμικ εμπνευσμένα από το ταξίδι μου στα Κατεχόμενα Εδάφη.

Τον Απρίλιο του 1992 η Βοσνία αποσχίστηκε από τη Γιουγκοσλαβία κι είχε έρθει αντιμετώπη με τις συνέπειες των επιλογών της. Αρχικά, οι εχθροπραξίες που ξέσπασαν, επέτειναν τη σύγχυσή μου, καθώς πρόσθεσαν κι άλλους πρωταγωνιστές και

διεκδικήσεις στο παζλ των Βαλκανίων. Αλλά η Βοσνία είχε κάτι το ιδιαίτερο, που γρήγορα σφηνώθηκε στο μυαλό μου. Η Βοσνία είχε το Σαράγεβο.

Το Σαράγεβο υπήρξε διοργανώτρια πόλη των χειμερινών Ολυμπιακών Αγώνων του 1984 κι επίσης το μέρος όπου ξέσπασε ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος, οπότε τ' όνομα του Σαράγεβο μου ακουγόταν αρκετά οικείο. Κατά τα άλλα, το πολιορκημένο Σαράγεβο, τραβούσε τα πάνδεινα από τους σφοδρούς βομβαρδισμούς και τα πυρά των ελεύθερων σκοπευτών. Και, σχεδόν απ' την πρώτη στιγμή, είχε ανυψωθεί σε σύμβολο της ανθρώπινης θέλησης για συμβίωση, σύμβολο ενότητας κι αντίστασης στις πλαστές διαχωριστικές γραμμές. Οι Σέρβοι, οι Κροάτες και οι Μουσουλμάνοι που ζούσαν εκεί δήλωναν απερίφραστα αυτή τους την επιθυμία κι απέδειξαν ότι ήταν εφικτό να ζουν και να δουλεύουν από κοινού, παρά το εθνικό αλληλοφάγωμα που είχε ξεκινήσει να δυναμιτίζει τις κοινότητες τους. Είναι δύσκολο να εκτιμήσει κανείς το είδος των διανοητικών αντοχών που έπρεπε να επιστρατεύσουν ετούτοι οι άνθρωποι προκειμένου να μην ενδώσουν στην παράνοια και να μην κλειστούν στο καβούκι των κοινοτήτων τους, υπό περιστάσεις μάλιστα που κανείς δε θα τους κατηγορούσε αν το έκαναν. Οι δυτικοί δημοσιογράφοι που είχαν εντυπωσιαστεί από το σθένος τους ήταν κάμποσοι· τα άρθρα κι οι ανταποκρίσεις τους, που με τη σειρά τους στάθηκαν αφορμή για να γοητευτώ και 'γω με τη σειρά μου, απέπνεαν αυτόν το θαυμασμό απ' άκρη σ' άκρη.

Οπωσδήποτε βέβαια, αυτή η ρομαντική εικόνα του Σαράγεβο ήταν απλώς η μία πλευρά του νομίσματος. Η άλλη, περιελάμβανε ένα Σαράγεβο στο οποίο οι ημιεπίσημες εγκληματικές συμμορίες, κατά βάση στελεχωμένες με Μουσουλμάνους, οι οποίες υπερασπίζονταν την πόλη, δολοφόνησαν ή εκδίωξαν από τα σπίτια τους δεκάδες Σέρβους (αυτή την ιστορία θα τη διηγηθώ με λεπτομέρειες σ' ένα μεταγενέστερο βιβλίο, το *The Fixer*). Σταδιακά, αυτές οι συμμορίες διαλύθηκαν από τη βοσνιακή κυβέρνηση, καθώς η τελευταία άρχισε να πατάει στα πόδια της, όμως τα συγκεκριμένα εγκλήματα λειτουργήσαν ως ένα αντίστροφο σημείο αναφοράς για το κοσμοπολίτικο φαντασιακό μιας μερίδας πολιτών του Σαράγεβο.

Εν πάση περιπτώσει, στο Σαράγεβο χρωστάω τη συνολική μου ενασχόληση με τον πόλεμο. Διάβασα όσα περισσότερα μπορούσα για την πολιτική κατάσταση της πρώην Γιουγκοσλαβίας και την ιστορία της περιοχής κι άρχισα σιγά σιγά να ξεμπερδεύω το κουβάρι που τα μήντια είχαν φροντίσει να δημιουργήσουν μέσα στο κεφάλι μου. Πολύ σύντομα ένιωθα εξοργισμένος με την επιμονή της διεθνούς κοινότητας να αντιμετωπίζει την Βοσνία σα μια περίπτωση ανθρωπιστικής καταστροφής, λες και το ζήτημα για τα θύματα του πολέμου ήταν τα ρούχα και το φαί, κι όχι ο ίδιος ο πόλεμος. Οι Σέρβοι εθνικιστές συμπεριφέρονταν σα κτήνη κι ήμουν της άποψης ότι απέναντί τους έπρεπε να ορθωθεί μια ειλικρινής πρωτοβουλία – ακόμη και βίαιη αν δε γινόταν αλλιώς. Με τον καιρό, ένιωθα όλο και πιο πολύ ότι όφειλα να εμπλακώ προσωπικά, να εκτεθώ με δημιουργικό τρόπο κι έτσι αποφάσισα να πάω στο Σαράγεβο και να δω τι γινόταν με τα μάτια μου.

Με τα χίλια ζόρια έφτασα στον προορισμό μου το Σεπτέμβρη του 1995. Χρειάστηκε να κάνω ένα μακρύ ταξίδι, το οποίο περιγράφω σε αδρές γραμμές στις σελίδες που ακολουθούν και το οποίο ίσως σε σας να φαίνεται διασκεδαστικό. Πράγματι, αυτά που λέγονταν για το Σαράγεβο ήταν αλήθεια: εκεί υπήρχε ανθρωπιά μ' όλη τη σημασία της λέξης. Ήταν είδος εν αφθονία σε μπαρ όπως το Club Obala ή το Radio Zid, για να αναφέρω μόνο μερικά ονόματα. Στα μάτια των νεαρών ανθρώπων που αποτελούσαν απτό δείγμα της φιλοσοφίας του Σαράγεβο, η πολυεθνικότητα από μόνη της δεν έλεγε τίποτα κι οι διαφορετικές εθνότητες ήταν ένα ζήτημα που, αντί να τονίζεται με έμφαση, έπρεπε να τίθεται στο περιθώριο.

Κι όμως. Υπήρχε κάτι στη συμπεριφορά αυτής της μορφωμένης, γοητευτικής και διψασμένης για πολιτισμό νεολαίας που με ανησυχούσε. Πολλοί από εκείνους που αδιαφορούσαν για τις εθνοτικές διαφορές είχαν φάει κόλλημα με το δίπολο πόλη-χωριό. Κάποιοι απ' αυτούς μάλιστα μοιράζονταν την ίδια αντιπάθεια με κείνη που επιδείκνυαν οι υπόλοιποι κάτοικοι του Σαράγεβο για τους πρόσφυγες που είχαν συρρεύσει στην πόλη από τη ρημαγμένη επαρχία. Οι πρόσφυγες, οι οποίοι συχνά έρχονταν μ' ελάχιστα παραπάνω από ένα μικρό μπογαλάκι, δεν ήταν καλοδεχούμενοι. Ήταν άξεστοι· βλάχοι· κάποιοι μάλιστα

είχαν κουβαλήσει μαζί τους τα ζώα απ' τους στάβλους τους. Τους πρόσφυγες τους έλεγαν γίδια. Οι κάτοικοι του Σαράγεβο πιο πολύ ανησυχούσαν μήπως «τα γίδια» μετατρέψουν την αγαπημένη τους πόλη σ' ένα βρωμερό κωλοχώρι, παρά τους ενδιέφερε αν αυτοί οι άνθρωποι θα κατάφερναν να προσαρμοστούν στις νέες συνθήκες. Μετά από παραμονή έξι εβδομάδων στο Σαράγεβο μου δόθηκε η ευκαιρία να πάω στο Γκοράζντε· ήταν η τελευταία πόλη της ανατολικής Βοσνίας που δεν είχε πέσει ακόμη στα χέρια των Σέρβων. Μέχρι εκείνη τη στιγμή, το Γκοράζντε πλήρωνε το δικό του φόρο αίματος κι εξακολουθούσε να παραμένει αποκομμένο από την υπόλοιπη Βοσνία. Εντούτοις, αφότου η αεροπορία του ΝΑΤΟ βομβάρδισε τους Σέρβους, επήλθε κατάπαυση του πυρός. Οι όροι της προέβλεπαν πρόσβαση του ΟΗΕ στο θύλακα. Σε πρώτη φάση δίσταζα να επισκεφτώ το Γκοράζντε, μιας και μου φαινόταν κάπως σα το θέμα du jour, αλλά εν συνεχεία η περιέργεια μαζί κι ένας ενδόμυχος φόβος ότι η δουλειά μου στο Σαράγεβο είχε βαλτώσει υπερίσχυαν. Κάπως έτσι καβάλησα ένα κομβίο του ΟΗΕ που πήγαινε στο Γκοράζντε για να μοιράσει τρόφιμα και ταχυδρομικά δέματα.

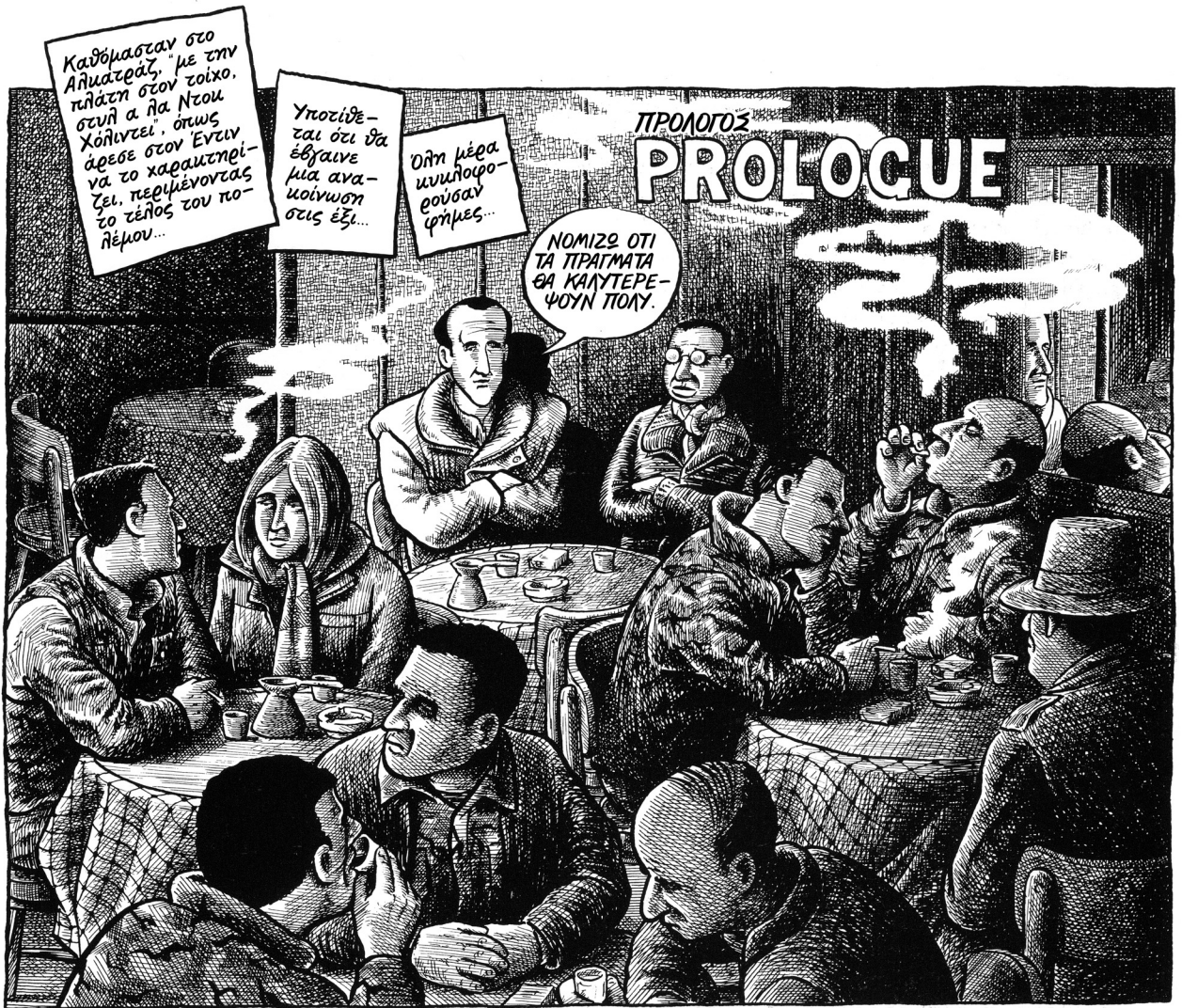
Ερωτεύτηκα το Γκοράζντε ευθύς εξαρχής. Οι άνθρωποι ήταν ζεστοί και φιλόξενοι, καμία σχέση με το απόμακρο στίλ που χαρακτήριζε τους κατοίκους του Σαράγεβο, η δημοσιότητα του οποίου τους είχε κάνει λίγο ψηλομύτες, χώρια που τους είχε καλομάθει στα παρελκόμενα του «διεθνούς ενδιαφέροντος». Οι άνθρωποι στο Γκοράζντε δεν είχαν πολλές ευκαιρίες να διηγηθούν την ιστορία τους. Η μοίρα τους κρεμόταν ακόμη από μία κλωστή κι αναζητούσαν κάποιον για να πουν τον πόνο τους. Προτού ακόμα συνέλθω απ' το πρώτο μου μεθύσι, είχα καταλήξει ότι το Γκοράζντε θα ήταν το βασικό μοτίβο της δουλειάς μου για τη Βοσνία. Αν μη τι άλλο, το Γκοράζντε ήταν μια πόλη που είχε τραβήξει πολύ περισσότερα από το Σαράγεβο· παρά τρίχα να κατακτηθεί δυο φορές· είχε γεμίσει μέχρι τα μπουनिया με πρόσφυγες· κι είχε γλιτώσει τη μοίρα της Σρεμπρένιτσα, μιας άλλης επονομαζόμενης «Ασφαλούς Περιοχής», σαν από θαύμα. Στο Γκοράζντε είδα ανθρώπους στο μεταίχμιο: απ' τη μια έτρεμαν στην ιδέα ότι ένας πόλεμος μπορεί να ξεσπούσε στα μέρη τους ξανά κι απ' την άλλη ζούσαν με την ελπίδα ότι

ίσως, αλλά απλά και μόνον ίσως, τα όπλα θα σιγούσαν κι ότι η ζωή θα βιάδιζε ξανά το δρόμο της, με μικρά αλλά σταθερά βήματα. Για λόγους που έχουν να κάνουν με την προσωπική μου οπτική, η στιγμή που είχα καταφτάσει ήταν εξόχως αποκαλυπτική.

Πολλοί δημοσιογράφοι μου εκμυστηρεύτηκαν ότι μετά από λίγες ώρες το Γκοράζντε τους φαινόταν βαρετό. Αλλά κι αρκετοί κάτοικοι του Σαράγεβο αδυνατούσαν να καταλάβουν τι το ενδιαφέρον έβρισκα σ' αυτό το κατσικοχώρι. Είχαν πέσει θύματα της ίδιας τους της εικόνας και απλά δεν έδιναν δεκάρα για την τύχη του. Από μεριάς μου, κάθε φορά που έλειπα, δεν κρατιόμουν να επιστρέψω στο Γκοράζντε. Αδημονούσα να βρω τους φίλους μου και να δω πως πήγαινε η καινούρια τους ζωή, η οποία αργά, αλλά σταθερά, είχε αρχίσει να γίνεται καλύτερη.

Κι όταν πια η ειρήνη ήταν γεγονός, ετούτοι οι άνθρωποι προχώρησαν στις ζωές τους με διάφορους βαθμούς επιτυχίας. Κάποιοι έφυγαν από το Γκοράζντε· κάποιοι άλλοι παρέμειναν γιατί ένιωθαν ότι το Γκοράζντε ήταν το σπίτι τους· άλλοι πάλι, που είχαν καταφύγει στο Γκοράζντε κατά τη διάρκεια του πολέμου ως πρόσφυγες, παρέμειναν γιατί δεν είχαν που αλλού να πάνε – η ειρηνευτική συμφωνία παρέδιδε τα χωριά και τις πόλεις τους στα χέρια των Σέρβων. Όπως και να 'χει πάντως, αφού η συλλογική ιστορία όλων εκείνων που εγκλωβίστηκαν μαζί στο ίδιο σημείο είναι πια παρελθόν, μπορούμε ν' αρχίσουμε ν' αφηγούμαστε τις ατομικές ιστορίες. Το Γκοράζντε ως τόπος επέζησε: ένας διάδρομος το ένωσε με το Σαράγεβο. Το Γκοράζντε ως ζων οργανισμός, που για μια στιγμή ακροβάτησε ανάμεσα στη ζωή και το θάνατο, χάθηκε μια για πάντα, κι είναι ακριβώς την ανάμνηση αυτής της στιγμής που προσπάθησα να διασώσω μ' αυτό το βιβλίο.

- Joe Sacco  
Οκτώβριος 2010



Καθόμασταν στο Αθιαγράζ, με την πλάτη στον τοίχο, σκυλάρα Ντου Χόλιντσεϊ, όπως άρεσε στον Ένιν να το χαρακτηρίζει, περιμένοντας το τέλος του πολέμου...

Υποζίδεται ότι θα έβγαине μια ανακοίνωση στις έξι...

Όλη μέρα κινιόφουσαν φήμες...

ΠΡΟΛΟΓΟΣ  
**PROLOGUE**

ΝΟΜΙΖΩ ΟΤΙ ΤΑ ΠΡΑΓΜΑΤΑ ΘΑ ΚΑΛΥΤΕΡΕΨΟΥΝ ΠΟΛΥ.

Ένας τύπος που καθόταν σ' ένα διπλανό τραπέζι ηρέμει άραξε στο δικό μας, απρόσκλητος...



Είπε ότι είχε χάσει εκατομμύρια γερμανικά μάρκα όταν ξέσπασε ο πόλεμος, αλλά δεν τον ένοιαζε γιατί ζούσε σε μια "πόλη ηρώων"... Είπε ότι μόνο αυτός ήξερε την Πραγματική Αθήνα για το Γιορτζίντε... Για την αυριανή, είχε χάσει ένα βιβλίο που ηγόταν "Η Πραγματική Αθήνα για αυτήν την πόλη"...



Έχετε τον εαυτό του στη διά-  
θεση μου, μπορούσα να τον  
ρωτήσω ό,τι ήθελα, άντε,  
ξέμινά, είτε...



Τον ρώτησα τι τον έκανε να πιστέυει  
ότι ήξερε την Πραγματική Αλήθεια...



Είπε ότι είχε δει τα πάντα... Κατά τη διάρκεια των  
σφοδρότερων βομβαρδισμών, όταν όλοι ήταν κρυμ-  
μένοι στα υπόγεια, αυτός ήταν έξω στους δρόμους.  
Πίστευε ότι ήταν άρρωτος. Ήταν. Το είχε δει στα  
όνειρά του.



Είπε ότι πίστευε στα όνειρά του από το 1957...  
Για παράδειγμα, κτες ονειρεύτηκε ότι θα δε-  
χόταν ένα χεράκι και σήμερα όντως το  
έλαβε!



Κι αν ήμουν αθηναίος δημοσιογράφος,  
είτε που αναζητούσε την Πραγματική  
Αλήθεια, θα τον επισκεπτόμουν και θα  
μοιτάζα το χεράκι του για το Γιοράζ-  
ντε και εμείς να μου εξηγήσει τα  
πάντα...



Δεν επι-  
σκέπτηκα  
ποτέ  
αυτόν τον  
τύπο. Για  
την αιρι-  
στία, μετά  
από εμείνο  
το θράν,  
τον απέ-  
φραγα μο-  
νίμως.



Εντωμεταξύ, η  
ώρα ήταν περα-  
σμένη 6, αλλά  
καμία αναμείνω-  
ση δεν είχε βγει...  
Ούτε τα μεδαν-  
χτα, ούτε το πρωί,  
ούτε νωρίς το  
απόγευμα, όπως  
προέβλεπε η νέα  
διορία... Ο Μιλύσε-  
βιτς, ο Τούτζμαν  
και ο Ιζεμπέριο-  
βιτς βρισκόνταν  
ακόμα πίσω από  
ιλιεστές πόρτες  
στο Ντέπτον, στο  
Οχάιο, και ίσως ο  
πόλεμος να συνε-  
χιζόταν για  
πάντα...

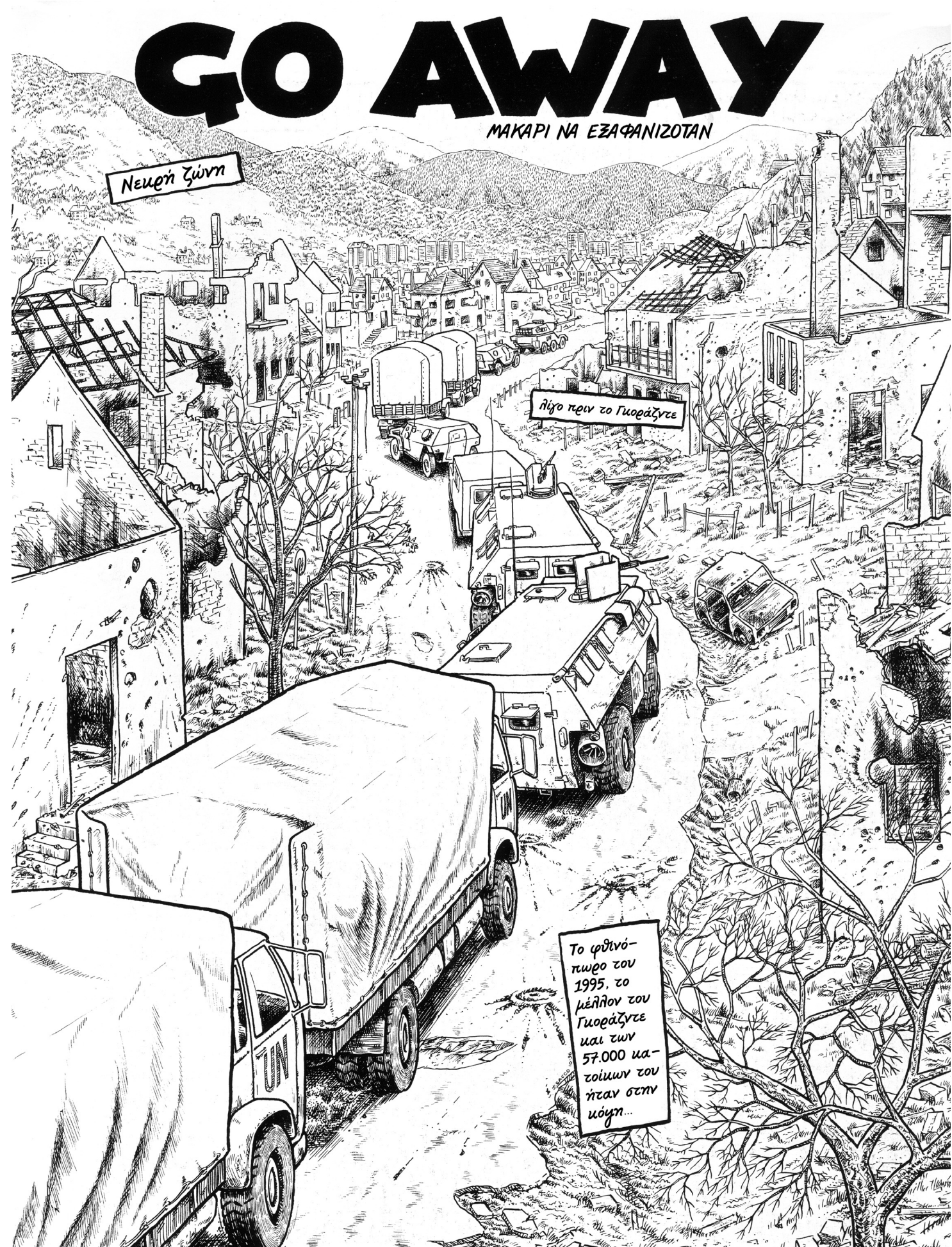
# GO AWAY

ΜΑΚΑΡΙ ΝΑ ΕΞΑΦΑΝΙΖΟΤΑΝ

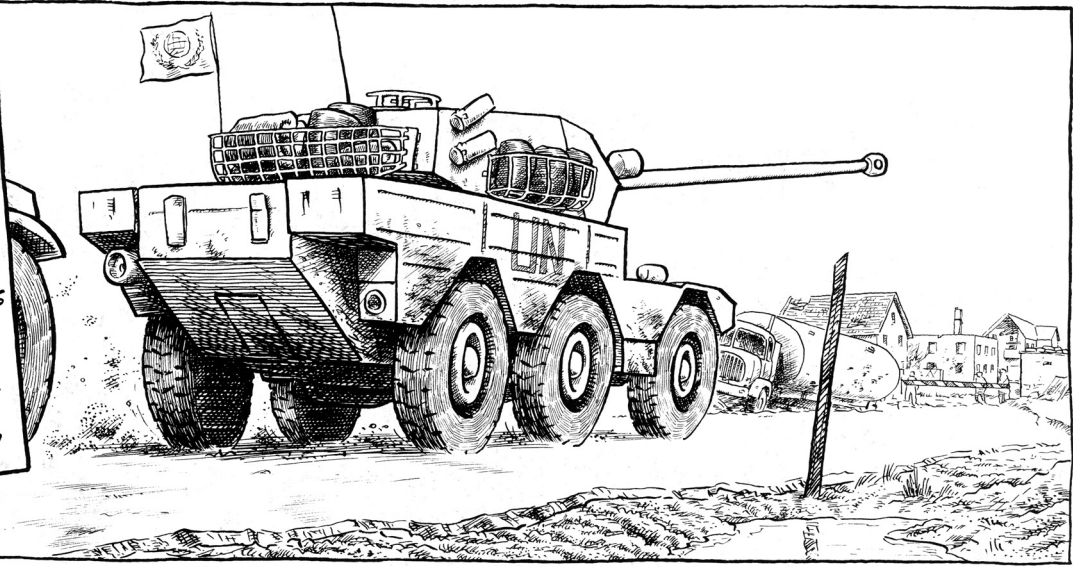
Νευρή ζώνη

Λίγο πριν το Γιοράζιτε

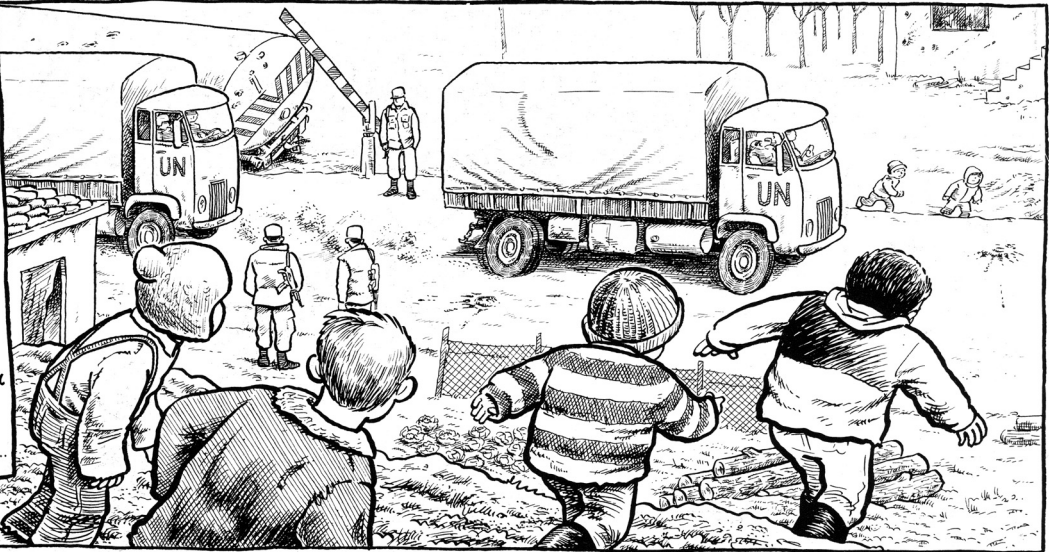
Το φθινό-  
πυρο του  
1995, το  
μέλλον του  
Γιοράζιτε  
και των  
57.000 κα-  
τοίκων του  
ήταν σεην  
μόνη...



Ήταν ένας  
θύλαμας.  
Από την  
αρχή του  
Βοσνιακού  
Πολέμου,  
δηλαδή για  
πάνω από  
τρεισήμισι  
χρόνια. Ήρι-  
σώταν πε-  
ρικυκλωμένο  
από δυνάμεις  
Σέρβων αυ-  
τονομιστών.  
Ο ΟΗΕ το  
είχε ανακη-  
ρύξει προ-  
στατευόμενη  
ζώνη...

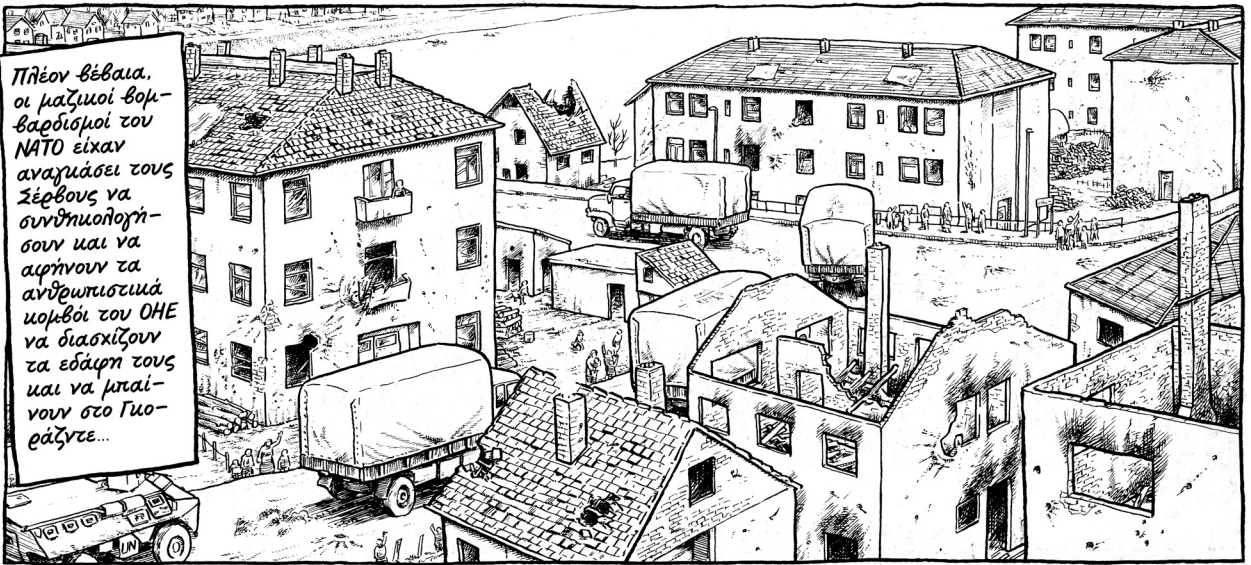


Το ίδιο μαθηαίρι  
βέβαια ο ΟΗΕ είχε  
παρατήσει στη  
μοίρα τους τους  
άλλους δύο θύλα-  
μες στ' ανατολι-  
κά, τη Σερμπρέ-  
νιτσα και τη  
Ζέπα, μολονότι  
είχαν κι αυτές  
ανακηρυχτεί  
προστατευόμενες  
ζώνες. Οι νικητές  
Σέρβοι κήθιαν  
στη Σερμπρένιτσα  
και τη Ζέπα.  
Ακουούθησαν  
φριχτές ιστορίες...

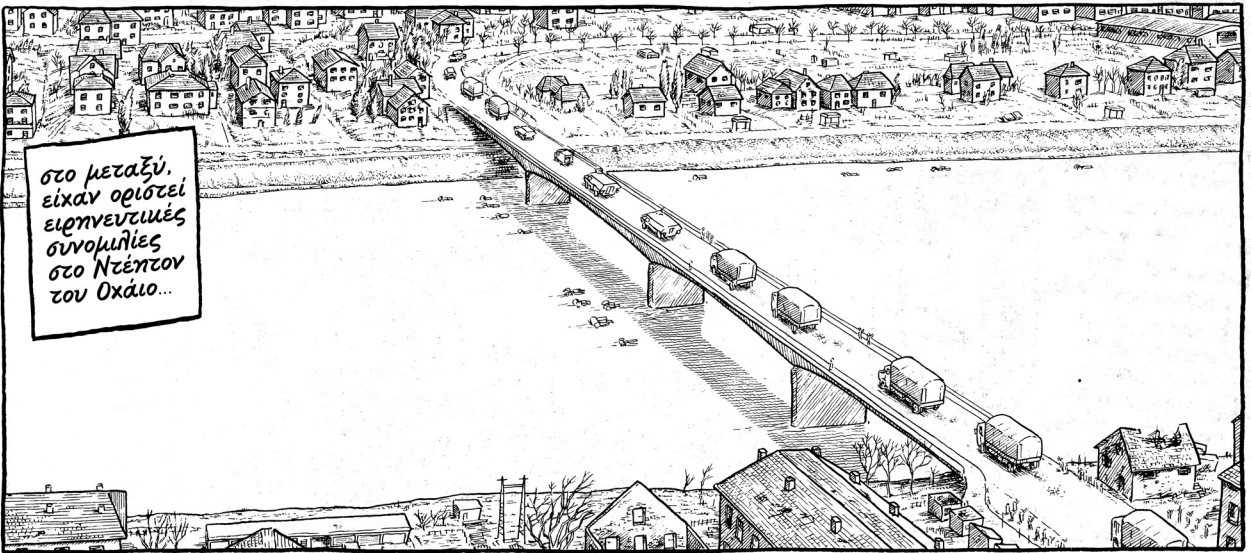


Όταν, λίγο  
μετά, οι θρε-  
τανικές και  
ουκρανικές  
ειρηνευτικές  
δυνάμεις του  
ΟΗΕ αποσύρ-  
θησαν από  
το Γιορτζάντε,  
οι κάτοικοι  
τον νόμιζαν  
ότι είχε έρθει  
η σειρά  
τους...





Πλέον βέβαια, οι μαζικοί βομβαρδισμοί του ΝΑΤΟ είχαν αναγκάσει τους Σέρβους να συνθηκολογήσουν και να αφήσουν τα ανθρωπιστικά κομμάτια του ΟΗΕ να διασχίζουν τα εδάφη τους και να μπαίνουν στο Γιοράτζε...

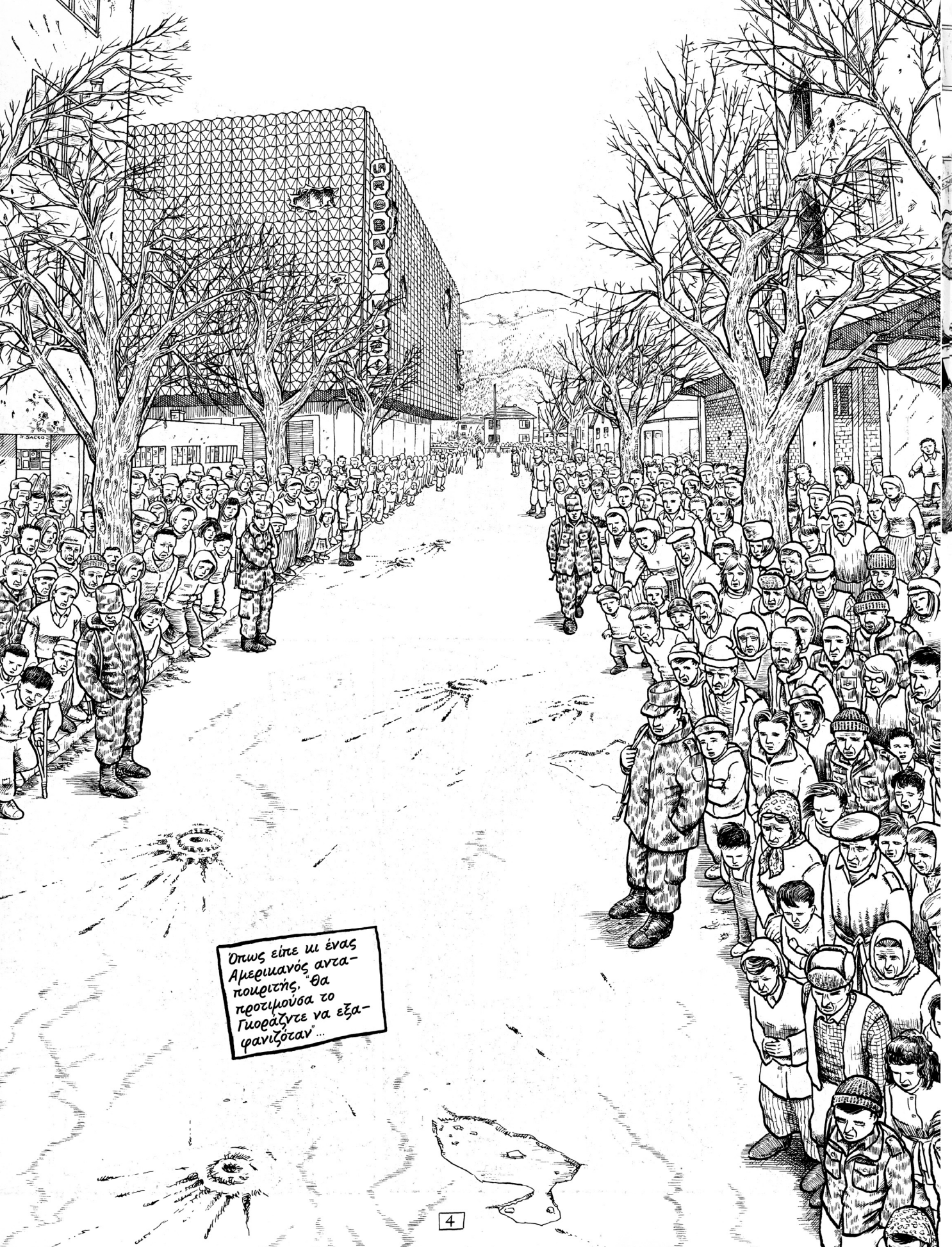


στο μεταξύ, είχαν οριστεί ειρηνευτικές συνομιλίες στο Ντέπτον του Οχάιο...



Οι Ξένοι δημοσιογράφοι συζητούσαν αιματάπανστα μιά δεκάδα καταλήξη των συνομιλιών και δε σταματούσαν να επισημαίνουν πόσο αταίριαστη ήταν η θέση του Γιοράτζε στην καρδιά της σερβοκρατούμενης ενδοχώρας. Ορισμένοι θεωρούσαν ότι η συμφωνία ειρήνης θα διευκολύνονταν, αν η βοσνιακή κυβέρνηση συμφωνούσε να παραδώσει το δύλαμα στους Σέρβους και σε αντάλλαγμα έπαιρνε περισσότερα εδάφη γύρω από την πρωτεύουσα, το Ζαράγεβο...





Όπως είτε κι ένας  
Αμερικανός αντα-  
ποκριτής, θα  
προσέφυγε να εξα-  
φανίζονταν...